
LES 1: PREHISTORIE

Alle begin is moeilijk

40.000 VOOR CHRISTUS - 300 VOOR CHRISTUS

Inleiding

Welkom, dappere cursist, bij deze basiscursus kunstgeschiedenis. In tien lessen, verdeeld over acht avonden, gaan we over een periode van 40.000 jaar de kunst van dichtbij bekijken. In deze eerste les krijg je waar voor je geld: We behandelen meteen 37.000 van die 40.000 jaar. We beginnen in de ijstijd, toen de eerste mens in Europa verscheen.

Wat betekent prehistorie?

Onze 'historie' of geschiedenis begint op het moment dat er **verhalen** werden **opgeschreven**. In onze westerse wereld is het begin van de historie de tijd van de Egyptenaren, die vanaf 3200 voor Christus hun verhalen vastlegden. De tijd daarvoor, toen er dus nog *geen* verhalen werden opgeschreven, heet dan ook de **prehistorie** of 'voorgeschiedenis'. Dat is dus de tijd *voordat* de geschreven geschiedenis begon.

Deze prehistorie is een tijd waarin veel uitvindingen worden gedaan. Uitvindingen die we nu normaal vinden. Het maken van vuur, het bouwen van een huis of het maken van een graf. Sommige graven kunnen we na duizenden jaren nog steeds bekijken. Ook het houden van vee, het verbouwen van gewassen, het schrift en het delven van ijzer zijn allemaal uitvindingen uit de prehistorie. De kunst uit deze periode heeft iets magisch en oorspronkelijks. Ze heeft door de eeuwen heen altijd kunstenaars beïnvloed. Vandaar dat we ook hier aan onze rondreis door de kunst beginnen.

Lascaux - Frankrijk - Grotschilderingen - 14.000 voor Christus

De prehistorie delen we in drie tijdvakken in. De namen van deze drie tijdvakken verklaren zichzelf uit de materialen die men gebruikte, zodat we geen moeilijke woorden hoeven te onthouden. De eerste periode van de prehistorie is het **stenen tijdperk**, de periode daarna is de **bronstijd** en de laatste periode uit de prehistorie is de **ijzertijd**.

Verwar de bronstijd niet met de bronstijd. Eén letter verschil maakt soms veel uit.

Het stenen tijdperk (van 30.000 tot 3000 voor Christus)

Het stenen tijdperk is de eerste periode van de prehistorie, waarin vooral **stenen** gebruiksvoorwerpen zijn bewaard. De mensen zullen ook hout, leem, been en ivoor hebben gebruikt, maar omdat de gedane vondsten nu eenmaal van steen zijn is deze naam eraan gegeven. Het stenen tijdperk duurt nogal lang en is daarom zelf ook in drie periodes

ingedeeld: het **oude** stenen tijdperk, het **middelste** stenen tijdperk en het **nieuwe** stenen tijdperk (een genie moet dit verzonnen hebben). Omdat de wetenschap graag wat meer moeilijke woorden gebruikt, wordt daar gesproken over het paleolithicum, het mesolithicum en het neolithicum. Als je bedenkt dat paleo ‘oud’ betekent, meso ‘midden’, neo ‘nieuw’ en lithium ‘steen’, dan zie je dat er weer een logisch en te onthouden verhaal ontstaat. De drie periodes zijn echter niet zo maar gekozen, ze kennen elk een aantal belangrijke verschillen ten opzichte van elkaar.

Stenen tijdperk - IJstijd - tot 10.000 jaar voor Christus

Het **Paleolithicum** (oude stenen tijdperk, van 30.000 tot 8.000 jaar voor Christus) gaat over de tijd toen de mensen nog **nomaden** waren en in groepen over de steppen en door bossen trokken om te jagen. De manier van leven is enigszins vergelijkbaar met die van de indianen uit de westerns: rondtrekken met al je bezittingen je voedsel achterna. Bedenk echter dat er in deze periode ook de laatste **ijstijd** was (tot zo'n 10.000 voor Christus), waarbij het noordpoolijs tot ver in Frankrijk het land bedekte. Het was hier dus bar en boos, waarbij het niet alleen koud was maar ook gevaarlijk omdat de mens zelf nogal eens op het menu van een passerend roofdier stond. Door de boeken van schrijfster Jean Auel is dit oude stenen tijdperk bij veel lezers bekend geworden. Omdat er van deze boeken miljoenen zijn verkocht, mogen we wel zeggen dat deze magische periode tot de verbeelding van veel mensen spreekt.

Het was hier dus bar en boos, waarbij het niet alleen koud was maar ook gevaarlijk omdat de mens zelf nogal eens op het menu van een passerend roofdier stond.

Uit deze beginperiode van onze kunstgeschiedenis komen de eerste kunstvoorwerpen. Je kunt zeggen dat deze mensen wel iets beters te doen hadden dan het maken van kunst. We zien echter dat de bewaard gebleven voorwerpen een praktisch of godsdienstig nut hadden en zeker niet alleen voor het ‘mooie’ zijn gemaakt. Kunst hoeft niet altijd voor het ‘mooie’ gemaakt te zijn, die interpretatie is er pas recent aan gegeven. Toch zijn de gevonden voorwerpen uniek en de kunstenaars hebben zich ingespannen om er iets van te maken. Er zijn voorwerpen en afbeeldingen gemaakt die de kern van ‘kunst’ raken: **zij doen een beroep op de macht van je verbeelding**. Afbeeldingen die een bijbedoeling hebben. Kunst die iets magisch heeft, zelfs na duizenden jaren.

I'm your Venus

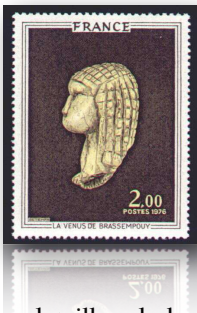
Stenen Tijdperk - Venus van Willendorf - 24.000 v. Chr.

Nu zijn er wetenschappers die in elke oude steen een bijzondere vorm zien waarvan gezegd wordt dat dit het oudste voorbeeld van een kunstvoorwerp is. Wij beginnen echter bij iets wat iedereen meteen herkent: een vrouw.

De oudste bekende in steen afgebeelde vrouw heet de **Venus van Willendorf**. De naam ‘**Venus**’ wordt gebuikt voor alle oude vrouwenbeelden, dus dat maakt haar nog niet zo bijzonder. De vindplaats is **Willendorf** in Oostenrijk, zodat de naam weer logisch is. Deze Venus heeft een zeer mollig figuur. Een stevige tante. Daarnaast kunnen we haar gezicht niet zien omdat haar haren ervoor hangen. Het beeldje is niet groot en past precies in je hand. De leeftijd van deze Venus van Willendorf is zo'n 26.000 jaar. Het beeldje is uniek omdat dit één van de oudste beeldjes van een volledige mens is. Alleen de voeten ontbreken.

Het antwoord op de vraag waar het beeldje voor diende is onduidelijk. Omdat het om een corpulente vrouw gaat met prominente geslachtskenmerken (de armen zijn slechts kleine wormpjes die op haar borsten liggen) die precies in je hand past, houd ik het op een beeldje dat gebruikt werd om de goden gunstig te stemmen tijdens een bevalling. Omdat het baren een belangrijke doodsoorzaak voor vrouwen was, werd misschien tijdens de geboorte een amulet vastgehouden met het teken van de vruchtbaarheid (dit wordt nog steeds bij primitieve stammen gedaan). Het kan ook als amulet, vruchtbaarheidssymbool of symbool voor moeder aarde gediend hebben, zoals we ook bij andere primitieve stammen zien. Maar omdat het gaat over iets uit de prehistorie en niemand er dus toen iets over geschreven heeft, kunnen we er alleen naar gissen. Je kunt dit beeldje bekijken in het Naturhistorisches Museum in **Wenen**.

Het oudste gezicht

Toen er een afbeelding van een vrouwenhoofd in **Frankrijk** werd gevonden dat helaas iets jonger was dan de Venus van Willendorf, riepen de Fransen meteen dat dit wel het oudste *gezicht* ter wereld was (de Venus van Willendorf heeft geen gezicht). Dit prachtige kleine beeldje is van mammoetivoor en heet de **Venus van Brassempouy** (jullie weten waarom). Alleen het hoofd en de nek zijn bewaard, de rest van haar lichaam ontbreekt. Ze ziet eruit als een schoonheid met haar gedetailleerde kapsel. Het is uniek omdat het de eerste afbeelding van een gezicht is. Ik vind de ogen wel erg diep in haar voorhoofd liggen zodat ze iets Neandertals heeft. Toch ziet ze er met haar lange nek en haar opgemaakte haar wel schattig uit. Sommigen zeggen dat dit de 'Ayla' figuur van Jean Auel's boeken is en dat het wel 30.000 jaar oud kan zijn, anderen zeggen dat het beeldje nep is omdat het gevonden is op een vindplaats waar de werkers alleen betaald werden over de resultaten van wat ze vonden. Laat de Fransen het niet horen. Te zien in het Nationale Antiquiteitenmuseum in Saint-Germain-en-Laye vlakbij Parijs.

Stenen Tijdperk - Venus van Brassempouy - 23.000 v. Chr.

Toen er een afbeelding van een vrouwenhoofd in Frankrijk werd gevonden dat helaas iets jonger was dan de Venus van Willendorf, riepen de Fransen meteen dat dit wel het oudste gezicht ter wereld was.

Fanny de ballerina

De derde vrouw uit het Paleolithicum die we bespreken is de **Venus van Galgenberg** met als bijnaam 'Fanny'. Deze **Oostenrijkse** is van steen en heeft een platte vorm. We zien haar hele lichaam, maar haar gezicht is niet gedetailleerd. Van Fanny wordt gezegd dat ze nog ouder is dan de Venus van Willendorf. Ze ziet er groenig uit met één arm omhoog gehouden. Ze heet Fanny omdat een bekende Oostenrijkse ballerina, Fanny Elssler, deze pose in haar dansen gebruikte. Ze is zo'n 30.000 jaar oud en je kunt haar bekijken in het Weinmuseum in **Krems**.

Stenen Tijdperk - Fanny - Venus van Galgenberg - 28.000 v. Chr.

De oudste kunst: gebraden kip met fluit

In 2008 werd de wereld verrast door de vondst van een nieuwe Venus in **Duitsland**. Het ging dit keer om de **Venus van Hohle Fels** (de Venus van de Holle Rots). Ze is een heel klein poppetje van twee centimeter, zonder hoofd, dat

Stenen Tijdperk - Venus van Hohle Fels - 35.000 v. Chr.

Stenen Tijdperk - Fluit van Hohle Fels - 35.000 v. Chr.

lijkt op een sleutelhanger in de vorm van een gebraden kippetje. Ik kan er niets beters van maken. De leeftijd wordt geschat tussen de 35.000 en 40.000 jaar oud. Het is daarmee het oudste voorbeeld van figuratieve kunst uit onze geschiedenis. De Duitsers waren helemaal in hun nopjes. Het is gemaakt van mammoetivoor. Het figuurtje stelt een vrouw voor, met duidelijke geslachtskenmerken. Men denkt dat het een vruchtbaarheidsamulet is. Waar het hoofd zou moeten zitten zit een uitsteeksel met een gaatje, zodat het echt op een sleutelhangertje lijkt.

Op een afstand van zeventig centimeter van deze Venus vond men een fluit, gemaakt van een bot van een gier. Dit geldt als het eerste muziekinstrument dat ooit gevonden is. De mens heeft blijkbaar iets met muziek. De fluit is nog prima bespeelbaar naar het schijnt. Door deze vondsten konden de kunstgeschiedenisboeken opnieuw geschreven worden. Het is dus grappig dat gegevens over de 'oudste' kunst het meest aangepast moet worden, omdat men steeds weer iets anders vindt.

Dat we beginnen met vier vrouwen is geen toeval. In het Paleolithicum werd de vrouw en de maan centraal gesteld en pas veel later in het Neolithicum werden er mannen afgebeeld en de zon centraal gesteld. We kennen geen mannen uit het Paleolithicum. Het afbeelden van vrouwen in de kunst heeft dus een lange geschiedenis.

Naast deze Venussen is er ook een tweede vorm van kunst uit het oude stenen tijdperk: de grottschilderingen.

Waar is Robot?

De meest bekende grottschilderingen zijn in 1940 ontdekt door Robot. Dit was de naam van de hond van vier jongens uit Lascaux in Frankrijk, die aan hun aandacht ontsnapte toen ze in het veld aan het spelen waren. Na lang zoeken vonden ze de hond in een onderaardse gang. Toen ze zich naar binnen gewurmd hadden zagen ze allerlei schilderijen op de muren van de grot. Deze bleken later 16.000 jaar oud te zijn. De grot kende een uitgebreid gangenstelsel met verschillende kamers. Op de muren en de plafonds staan afbeeldingen van stieren, herten, buffels en oerpaarden. Ze zijn met een goed oog voor detail weergegeven, soms in diverse kleuren over elkaar heen. Deze grottschilderingen zijn prachtig om te zien, omdat ze een beeld geven van de wereld waarin de jagers leefden. Bedenk dat het voor moderne kunstenaars moeilijk zou zijn dit te schilderen als ze een donkere grot ingestuurd werden (waar best een grote

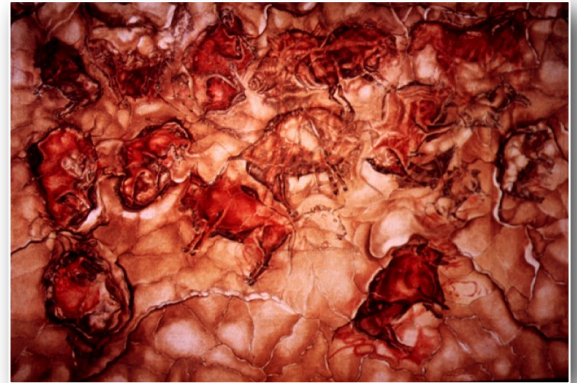
Stenen Tijdperk - Grot van Lascaux - De Hal van de Stier - 14.000 v. Chr.

beer op de loer kon liggen) met een fakkel en wat basiskleurstoffen als houtskool, bruine leem en plantaardig rood. Ze schilderden natuurgetrouw de plaatjes van dieren uit hun geheugen. Waarom deze schilderijen zijn gemaakt is niet duidelijk, maar men vermoedt dat het te maken heeft met het gunstig stemmen van de goden van de jacht door het afbeelden van hun beoogde buit.

Omdat de grot later door de adem (kooldioxide) van de toeristen werd aangetast, legden de Fransen in Lascaux een identieke nepgrot aan met namaakschilderingen, waar nu de toeristen doorheen lopen.

Papa, dat lijkt wel een bizon

Een andere bekende grotschildering uit het oude stenen tijdperk ligt in het Noord-Spaanse **Altamira**. Ook hier worden over een lengte van 200 meter dieren als stieren, oerpaarden en buffels afgebeeld. Omdat de kunstenaars gebruik maakten van de bestaande structuur in de rotsen lijken de afbeeldingen wel driedimensionaal en meer ‘levend’. De afbeeldingen uit Altamira zijn zo’n 14.000 jaar oud. Ontdekt in 1879 door Maria, de dochter van de landeigenaar.

Stenen Tijdperk - Altamira - 12.000 v. Chr.

De oudste Europese schildering

In 1994 werd door speleologen in de Ardèche in Frankrijk een andere grot ontdekt met schilderijen uit het oude stenen tijdperk. Deze grot bij Pont d’Arc, ontdekt door meneer **Chauvet**, bevat meer dan 400 meter afbeeldingen van paarden, neushoorns, leeuwen, mammoeten, panthers, wolven en stieren. In de grot zijn overblijfselen gevonden van de **hollenberen** die er leefden (de wanden vertonen ook veel nagelafdrukken van deze enorme roofdieren). Uit onderzoek blijkt dat de grot tijdens twee periodes is beschilderd. De eerste periode was zo’n 30.000 jaar geleden, de tweede periode zo’n 22.000 jaar geleden. **Chauvet laat dus de oudste schilderijen uit de Europese geschiedenis zien!** De afbeeldingen zijn heel precies gemaakt en worden soms over elkaar heen gezet, wat naar mijn idee een soort ‘moderne kunst’ oplevert die me aan Picasso doet denken. En omdat Picasso door deze primitieve werken geïnspireerd werd, is dat ook niet zo verwonderlijk. Oude en moderne kunst ligt dicht bij elkaar.

Stenen Tijdperk - Chauvet - 30.000 v. Chr.

Van nomaden naar boeren

Het paleolithicum duurde van 30.000 tot 8.000 voor Christus. In de periode die erop volgde (het **mesolithicum**) verandert er heel veel in de manier waarop mensen leven. Van jagers en nomaden veranderen we in **landbouwers** en dorpsbewoners. De bevolking kan door de grotere voedselvoorraad flink groeien en de mensen kregen meer bezittingen (waarmee de eerste oorlogen ook beginnen). Het **mesolithicum** is een **overgangperiode**, een relatief korte periode van 2000 jaar waarin deze veranderingen plaatsvonden. De tijd na deze overgangperiode, het **neolithicum**, is de tijd waarin de mensen niet meer als nomaden en jagers maar als **boeren** in dorpen woonden.

Een belangrijke oorzaak voor deze verandering is het einde van de ijstijd, waardoor er meer vruchtbare grond ontstaat (je kunt immers weinig verbouwen op een gletsjer).

In het nieuwe stenen tijdperk, het **neolithicum** (van 6.000 tot 3.000 voor Christus) zijn veel stenen voorwerpen gevonden die aantonen dat mensen op één plek van de landbouw leefden. Hierbij kan het gaan om hele dorpen die opgegraven zijn, maar ook om grafplekken zoals onze eigen **hunebedden** in **Drenthe**. Deze hunebedden zijn overblijfselen van grafheuvels waarbij verschillende generaties samen in één graf werden begraven. Voor nomaden is zoiets niet handig omdat ze niet lang genoeg op één plek blijven. Bedenk dat de enorme stenen weliswaar na de ijstijd als zwerfkeien in de buurt voorhanden waren, maar dat ze soms kilometers naar één plek vervoerd moesten worden. Een moeilijke klus, zeker omdat het wiel nog niet uit was gevonden. De stenen werden netjes op elkaar geplaatst en overdekt met kleine keien en aarde om solide grafheuvels te maken. Deze hunebedden (de naam 'huin' betekent reus) zijn in heel Europa gevonden. In Nederland dateren ze vooral tussen 2800 en 2400 voor Christus. De mensen die deze hunebedden maakten, worden gerekend tot de 'trechterbekercultuur' (ze maakten nu eenmaal trechtervormige bekers en ze moeten toch een naam hebben) wat aangeeft dat er naast stenen voorwerpen ook **aardewerk** vanaf het Neolithicum bestaat.

Nieuwe Stenen Tijdperk - Hunebed - Rolde - 2400 v. Chr.

Vroege zoonanbidders

In het neolithicum nam de kennis van sterrenkunde en architectuur flink toe. Een mooi voorbeeld hiervan is het Engelse **Stonehenge**. Hier werden in een cirkel van zo'n 100 meter grote stenen op elkaar gestapeld zodat een soort tempel ontstond, die gericht was op de exacte plaats van hemellichamen als de zon en de maan. In de cirkel stond een offeraltaar. Nog steeds trekt Stonehenge met zijn mystieke uitstraling en architectuur veel mensen die er bijvoorbeeld de zon op willen zien komen. Hoewel Stonehenge niet zo oud is (begonnen rond 3.000 voor Christus) geeft het wel een beeld van een cultuur die lang genoeg op één plaats bleef om dergelijke bouwwerken te maken en die al een goede kennis op allerlei gebieden had opgedaan. De stenen zijn nauwkeurig gekapt. De staande grote stenen heten **staanders** en de erop liggende stenen heten **dekstenen**. De dekstenen zijn met **pen-en-gatverbindingen** op de staanders gezet, waarbij een gekapte 'pin' bovenop de staander precies in een 'gat' in de erop liggende deksteen past.

Nieuwe Stenen Tijdperk - Stonehenge - Engeland - 3000 v. Chr.

De eerste stadsbewoners

Een goed voorbeeld van een nederzetting uit het nieuwe stenen tijdperk is **Çatal Höyük** in Turkije. Zo'n 7.400 jaar voor Christus leefden hier al zo'n 10.000 mensen bij elkaar. Dit moet één van de grootste steden uit die tijd geweest

Nieuwe Stenen Tijdperk - Catal Höyük - Turkije - 7400 v. Chr. - impressie

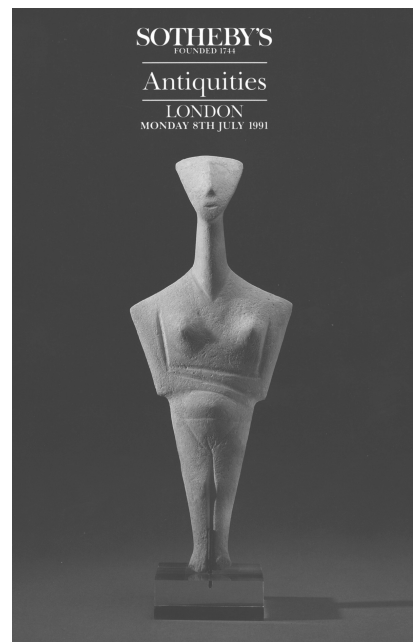
zijn. De huizen waren van rode bakstenen gemaakt, van binnen wit gepleisterd en met houten daken. Tussen de huisjes lopen trappetjes en als het ene huis vervallen was bouwde men een ander huis erbovenop. Het geeft aan wat er aan kennis is opgedaan in deze periode over architectuur. Ook op andere plaatsen in Europa zijn nederzettingen uit het nieuwe stenen tijdperk gevonden, bijvoorbeeld in **Skara Brae** in Schotland. Ook **Jericho** (bij het tegenwoordige Jeruzalem) was al een grote stad zo'n 7000 jaar voor Christus.

De Bronstijd (3.000 tot 900 voor Christus)

Met het toenemen van de kennis kwam er ook inzicht in het delven van nieuwe materialen. Hoewel er tijdens de steentijd wel naar vuursteen werd gegraven, komen er in het Midden-Oosten nu ook vindplaatsen van koper en tin, omdat het hier dicht aan de oppervlakte ligt. Met de samensmelting van koper en tin konden harde voorwerpen van **brons** gemaakt worden als potten, zwaarden en helmen. Naast koper en tin werd er ook goud en lood gedolven. Dit is ook de tijd van het ontstaan van het **schrift**, terwijl er nieuwe uitvindingen als irrigatie, het getemde paard, het zeil, de ploeg en het **wiel** werden gedaan. Er ontstond een sociale lagenstructuur met koningen aan het hoofd. De mensen konden zich door de uitvinding van **geld** gaan specialiseren in beroepen. Rond de Middellandse Zee ontstaan deze 'bronzen' beschavingen het eerst. We behandelen drie belangrijke culturen uit de bronstijd: De **Cycladen** (eilanden in de Middellandse zee tussen Griekenland en Kreta), **Kreta** zelf en **Mycene** (op het Griekse vasteland).

De eerste 'moderne' vrouw

We beginnen onze reis door de bronstijd in de **Cycladen**. Op deze eilandengroep in de Middellandse zee ontstond zo'n 3000 jaar voor Christus een cultuur van vissers en handelaars die bekend is geworden om de specifieke **vrouwenbeeldjes** die er werden gemaakt. Deze beeldjes zien er modern uit met een driehoekig plat gezicht, een duidelijke neus, een puntige kin, een lange nek, kleine borsten, de armen over elkaar voor de buik gehouden en de benen strak naast elkaar. Bijzonder kuis wanneer je ze vergelijkt met de vrouwenbeeldjes uit het oude stenen tijdperk. De beeldjes variëren in lengte van 15 tot 140 cm en hoewel de meeste in graven gevonden zijn, is de exacte betekenis nog steeds een raadsel. Elk belangrijk museum in de wereld heeft wel een **Cycladenbeeldje**, ze zijn gemakkelijk te herkennen. Ook op veilingen worden ze nog wel eens aangeboden en goede exemplaren brengen dan zo'n 200.000 euro op. Omdat de vorm zo oorspronkelijk is hebben deze beeldjes latere moderne kunstenaars (zoals de beeldhouwer Brancusi) beïnvloed. Ze zien er modern uit en zijn zeer in trek. Opnieuw staan moderne en prehistorische kunst dicht bij elkaar.

Bronstijd - Cycladenbeeld - Cycladen - 3000 v. Chr. - verkoopposter Sotheby's

Mocht je nog een Cycladenbeeldje op zolder hebben liggen, dan weet je nu dat ze zo'n 200.000 euro waard zijn.

Verliefd op een stier

De tweede cultuur uit de bronstijd die we behandelen is de cultuur op **Kreta**. Het hoogtepunt van deze cultuur is de tijd van koning **Minos**, vandaar dat dit ook de **Minoïsche** cultuur wordt genoemd. Het verhaal gaat dat deze koning Minos een deal sloot met de zeegod Poseidon, waardoor de vloot van Kreta de Griekse vloot overwon. In ruil daarvoor vroeg Poseidon dat de beste **stier** van Kreta aan hem geofferd zou worden. Minos was een beetje zuinig en offerde stiekem niet zijn *beste* stier, maar een zwak exemplaar. Poseidon kon dit niet waarderen en nam op een unieke manier wraak: hij liet de vrouw van Minos, **Pasiphaë** genaamd, verliefd worden op de mooiste stier van het eiland. Kijk. Pasiphaë was zo verliefd dat ze een kind van deze stier wilde en ze liet door architect en uitvinder **Daedalus** een apparaat bouwen waarin ze hem kon ‘ontvangen’. Je moet er maar opkomen. Het kind dat geboren werd was half stier en half mens, een zogenaamde **Minotaurus**. Het was zo vraatzuchtig dat het alles op zijn pad kwam verslond. Om het monster te beteugelen werd het in een labyrint (doolhof) opgesloten. Tot zover gaat het alles goed.

Maar helaas, elk jaar moesten zeven jongens en zeven meisjes aan de Minotaurus worden geofferd. Het lot bepaalde dat ook **Theseus**, de zoon van de Griekse koning **Aegeus**, geofferd moest worden. Koning Aegeus was zo bedroefd dat hij het schip met de kinderen die naar Kreta voeren met zwarte zeilen uitrustte. Theseus zei tegen zijn vader dat hij de Minotaurus zou verslaan en dat hij met **witte zeilen** zou terugkeren.

De trilogie “The Hunger Games” van Suzanne Collins, waarin periodiek kinderen moeten worden geofferd aan de staat, is onder andere geïnspireerd op het verhaal van Theseus en de Minotaurus.

Op het eiland Kreta aangekomen werd de dochter van koning Minos verliefd op Theseus. Het verhaal wordt romantisch. Deze dochter, **Ariadne**, hielp Theseus door hem een bolletje wol mee te geven om hem de weg uit het labyrint terug te laten vinden. Theseus versloeg de Minotaurus en kon door de draad zijn weg uit het labyrint terugvinden. Theseus ontvlucht daarop met zijn geliefde Ariadne het eiland Kreta, maar helaas wordt Theseus onderweg op het eiland **Naxos** door godin Athene vervloekt en vertrekt zonder Ariadne. Het verhaal wordt dramatisch. Theseus gaat er snel vandoor maar vergeet in zijn haast ook de zwarte zeilen door witte te vervangen.

Bij aankomst thuis kijkt koning Aegeus vanaf een hoge berg uit over zee en ziet het schip met **zwarte zeilen** terugkeren. Uit verdriet stort hij zich in zee, die vanaf dan de naam de **Aegeïsche** zee krijgt. Theseus wordt koning en zal later

nog veel heldendaden verrichten. Op Kreta werd architect en uitvinder Daedalus met zijn zoon **Icarus** in het labyrint opgesloten, maar hij en zijn zoon weten te ontsnappen door vleugels te maken van vogelveren, die ze met bijenwas aan hun armen vastmaakten. Een briljant plan. Omdat ze te hoog vliegen en daardoor te dicht bij de zon komen smelt de bijenwas en stort Icarus te pletter in zee. Daedalus ontsnapt wel en wordt op Sicilië gastvrij ontvangen. Toen Minos naar Sicilië kwam om de uitlevering van Daedalus te vragen, werd Minos door de dochters van de koning met kokend water vermoord. Kijk. Een sausje wraak maakt het verhaal compleet.

Dit verhaal inspireerde de Engelse archeoloog [Arthur Evans](#) eind negentiende eeuw om op zoek te gaan naar het paleis van koning Minos op Kreta. Na lang zoeken vindt hij het paleis, dat weliswaar grotendeels verwoest was maar waarvan toch een aantal vertrekken bewaard waren gebleven. Deze grote vertrekken, ‘[megarons](#)’ genoemd, zijn versierd met mooie [fresco's](#) van stieren, dolfinen, bokkers, acrobaten en andere op de natuur of sport geïnspireerde voorstellingen. Het meest bekend is de ‘Fresco van de Toreador’.

Het paleis van koning Minos, uit zestienhonderd voor Christus, had zelfs een douche en toilet.

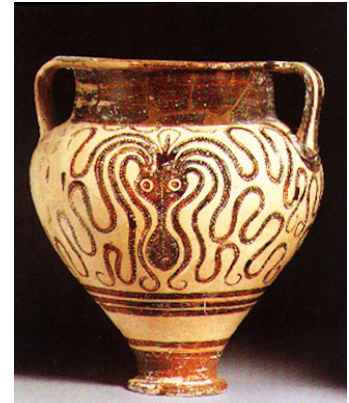

Slangengodin

Minoische stier

Het paleis ligt in de buurt van het huidige [Knossos](#) en wordt nog steeds veel bezocht door toeristen op Kreta. Deze Minoïsche cultuur werd niet alleen beroemd om zijn fresco's, maar ook om de prachtige keramiek en beelden die er gemaakt zijn. Van de beelden zijn de ‘[slangengodin](#)’ en een offervaas in de vorm van de kop van een stier het meest beroemd. De godsdienst en de kunst waren op de natuur gericht en de stier was het meest heilige dier. De aardewerken vazen hebben vaak een motief van octopussen of andere [natuurmotieven](#) en doen mij sterk denken aan de latere ‘Art Nouveau’ motieven uit onze laatste les. De kunst uit het oude Kreta heeft vooral veel invloed gehad op de Griekse kunst, waar we in de derde les uitgebreid bij stil komen te staan.

Bronstijd - Aardewerken vaas - Knossos - Kreta - 1600 v. Chr.

De schat van Atreus

Bronstijd - Schatkamer van Atreus - Mycene - 1300 v. Chr.

De derde cultuur uit de bronstijd die we bespreken is de cultuur van [Mycene](#), een stad op het Griekse vasteland waar in de oudheid koning [Agamemnon](#) regeerde. Deze Agamemnon trok ten strijde tegen de stad [Troje](#) (zoals later beschreven in de [Ilead](#) van de Griekse schrijver Homerus). Een Duitse archeoloog, [Heinrich Schliemann](#), ging in de negentiende eeuw op basis van de Ilead op zoek naar Troje en Mycene. Deze Schliemann was niet de eerste de beste, want hij ontdekte niet alleen Troje maar ook Mycene. De stad Mycene was gebouwd met reusachtige rotsblokken die exact op elkaar waren gestapeld. De stadsmuren waren gemiddeld zes meter dik. Boven de stadspoort waren twee naar elkaar gerichte leeuwen geplaatst (deze wereldberoemde poort heet dan ook de [Leeuwenpoort](#)). Veel van Mycene werd opgegraven, waarbij vooral de begraafplaatsen opmerkelijk waren. Sommige begraafplaatsen waren gemaakt in de vorm van een ‘bijenkorf’ met reusachtige [koepelgewelven](#). De bekendste heet de ‘[Schatkamer van Atreus](#)’ (Atreus was de vader van Agamemnon). Het duurde nog 1200 jaar tot ver in de Romeinse tijd voordat dit soort koepelgewelven opnieuw gemaakt konden worden, wat de kennis van architectuur uit Mycene onderstreept. In Mycene zijn in de graven gouden dodenmaskers gevonden, waaronder het ‘[masker van Agamemnon](#)’. Het is twijfelachtig of dit echt van de koning Agamemnon is. Mycene had een eigen taal en schrift, het ‘[Lineair B](#)’ schrift genaamd, wat pas in 1952 is ontcijferd.

De voorloper hiervan, het ‘[Lineair A](#)’ schrift dat van Kreta afkomstig was, geldt als de eerste Europese taal en is nog steeds niet geheel ontcijferd. Dus als je een uitdaging zoekt...

"Masker van Agamemnon"
Mycene, 1550 v.C. goud
(graven bijenkorfvormige koepels)

Paardekracht

Naast de culturen uit het Middellandse zeegebied zijn er ook op het West-Europese vasteland vondsten gedaan uit de bronstijd. Een prachtig voorbeeld uit 1400 voor Christus is de **Zonnewagen** uit **Trundholm** in Denemarken, waarbij een schijf in de vorm van de zon door een paard wordt voortgetrokken. De zon staat op twee wielen en de benen van het paard staan elk ook op een wiel, zodat het geheel met behulp van de zes wielen tijdens ceremonies ook voortgetrokken kon worden. Het geheel is van brons, waarbij één kant van de zon met goudfolie is bedekt. De zon werd tijdens de bronstijd centraal gesteld in de godsdienst, waarbij tijdens de ceremonies de zon geëerd werd als basis van de continuïteit van het leven. De zonnewagen is in 1902 per toeval bij het ploegen ontdekt en kan gezien worden in het Nationalmuseum in Kopenhagen. Het paard is gemaakt volgens de ‘**cire perdue**’ methode, een methode die vandaag nog steeds voor bronsgieten wordt gebruikt.

Bronstijd - Zonnewagen - Trundholm - 1350 v. Chr. - Statensmuseum for Kunst - Kopenhagen

Cire perdue (uit het Frans, letterlijk ‘verloren was’) is een methode van metaalgieten, waar er eerst een grove vorm in klei wordt gemaakt. Vervolgens wordt op die klei in boetseerwas het uiteindelijke model gemaakt (als een mal over de grove vorm heen). Daarna wordt over de was een nieuwe kleilaag aangebracht, waarbij er luchtgaten en gietgaten worden opengelaten. Het geheel wordt verwarmd, waarbij de klei hard wordt en de warme was wegloopt uit de gaten. De twee kleilagen worden door verbindingspennen op zijn plaats gehouden. Door de gietgaten wordt daarna het brons (of een ander metaal) in het model gegoten. Na verharding van het metaal wordt de kleilaag eraf getikt en ontstaat het *holle* metalen werkstuk. De giet- en luchtgaten die er dan nog op staan worden tenslotte weggepolijst, de verbindingspennen worden opgevuld. Er ontstaat zodoende een mooi hol metalen werkstuk. Als je het werkstuk op deze manier hol maakt, heb je maar weinig van het dure metaal nodig en is het werkstuk makkelijk te transporteren. Een versimpelde vorm van cire perdue krijg je door simpelweg de eerste grove kleivorm weg te laten en het werkstuk helemaal van boetseerwas te maken. Er ontstaat dan echter geen hol werkstuk, maar een solide metalen beeld. Dit wordt vaak voor kleine werkstukken gedaan.

De IJzertijd (900 tot 300 voor Christus)

Vanaf 900 voor Christus wordt **ijzer** het meest gebruikte metaal. De kennis van mijnbouw neemt toe en er wordt meer ijzer gedolven, maar ook veel **zout**. Men weet ook dat als je wat koolstof aan het ijzer toevoegt, er **staal** ontstaat wat *nog* harder is dan ijzer. En wie de hardste wapens heeft, kan makkelijker de vijand verslaan –met een ijzeren zwaard sla je zo een bronzen zwaard in tweeën. Deze ijzertijd is tevens een periode waarin veel stammen door Europa gaan zwerven en heet ook wel de periode van de ‘**Keltische migraties**’. Zodoende wordt de kennis van het smeden van ijzer snel verspreid. In het Middellandse Zeegebied ontstaan de klassieke culturen (Griekse, Etruskische en Romeinse), maar in West-Europa loopt de ijzertijd nog lang door.

Er worden in Nederland relatief veel [bodemvondsten](#) uit de ijzertijd gedaan. Vaak hebben we dan te maken met simpele armbanden of gespen die met behulp van een metaaldetector zijn gevonden en die rond de vijftig euro opbrengen (hoe ouder, hoe duurder gaat dus niet altijd op). Ikzelf heb bij de ijzertijd altijd een Asterix en Obelix voorstelling voor ogen. In het [Archeon](#) in Alphen aan den Rijn worden nog steeds voor bezoekers voorstellingen gegeven door mensen die laten zien hoe het er in de ijzertijd aan toe ging.

IJzertijd armband
(bodemvondst)

Kunst van de Kelten

De ijzertijd wordt ingedeeld in twee periodes die genoemd zijn naar belangrijke vindplaatsen: **Hallstatt** (900-500 voor Christus) in Oostenrijk en daarna **La Tène** (500 – 300 voor Christus) in Zwitserland. De **Hallstatt** periode is dus de **vroegere** ijzertijd periode. De voorwerpen uit deze tijd zijn *grafvondsten*; vooral wapens, sierraden, bronzen vaatwerk en aardewerk. Kenmerkend is vooral het bronzen vaatwerk, vaak versierd met **geometrische motieven** of vrijstaande dierenfiguren.

IJzertijd - Broche in de vorm van een Paard -
Hallstatt - 650 v. Chr. - Metropolitan Museum -
New York

De **La Tène** cultuur is de **latere** ijzertijd periode, die vaak gelijkgesteld wordt aan de **Keltische** cultuur. De La Tène cultuur ontstond door contacten van de eerdere Hallstatt cultuur met de klassieke wereld (vooral Griekse kolonies in Zuid-Frankrijk). Kenmerkend voor de La Tène cultuur zijn de versterkte *dorpen* (omringd door een muur van balken en stenen). Brons- en goudgieten werd veel beoefend, evenals het **emallieren**. Glas werd gebruikt voor armbanden en kralen. Er werden naar Grieks voorbeeld ook primitieve **munten** geslagen. De Hallstatt en La Tène culturen waren verspreid over heel West-Europa. En ja, de namen Hallstatt en La Tène zijn wat moeilijk te onthouden. Mijn ezelsbrug om te onthouden dat La Tène na Hallstatt komt is dat La Tène begint het Nederlandse woord 'late'. La Tène is dus de *late* ijzertijd, Hallstatt (dubbele L, dubbele T) is de vroege ijzertijd. De grens is 500 voor Christus.

IJzertijd - Flessen van Basse-Yutz - La Tène - 400
v. Chr. - British Museum - Londen

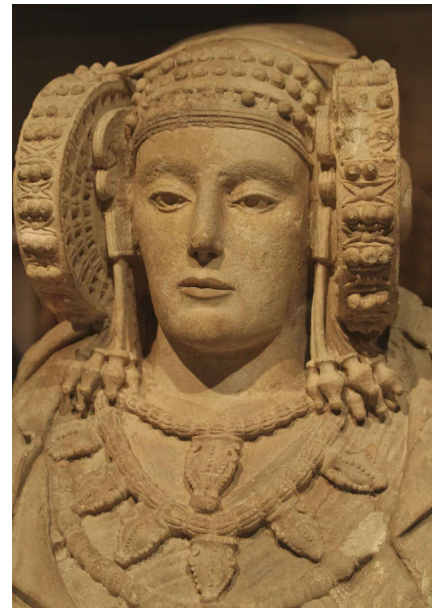
De La Tène ijzertijd of de Keltische cultuur staat momenteel sterk in de belangstelling. Zo is bijvoorbeeld de Gothic popcultuur (zwarte make-up, donkere kleren) hierop geïnspireerd.

De kunstvoorwerpen uit de ijzertijd hebben Keltische patronen met Griekse invloeden. Het Keltische eraan is dat er complexe symmetrische patronen op de voorwerpen zijn aangebracht en dat er soms fantasiewezens zoals draken worden gebruikt (bijvoorbeeld op de La Tène flacons van Basse-Yutz uit het British Museum). Het Griekse eraan is dat de Griekse vormen voor vazen of bijvoorbeeld een paard zijn overgenomen (zoals op de Hallstatt broche uit het Metropolitan in New York).

Emailleren (uit het Frans, afgeleid van het Latijnse woord voor smelten) is het aanbrengen van een gekleurde glas-pasta in één of meer lagen op een metalen voorwerp, zodat na verhitting een fraai, glad en makkelijk schoon te houden werkstuk ontstaat. Naast de toepassing op metaal kan het ook worden gebruikt op aardewerk om het watervast te maken, dan heet het **glazuur**. Email kan ook op glas worden gebruikt, dan heet het **brandverf**, bijvoorbeeld in glas-inlood ramen. Emailleren is dus het werken met gesmolten glas. Ontstaan in de ijzertijd.

De gestolen Dame van Elche

In het Archeologisch Museum in Madrid is een zandstenen portretbuste te zien van een vrouw in een prachtig gewaad en met een traditionele klederdracht en hoofdkap op. Deze ‘**Dame van Elche**’ (het stenen beeld is in **Elche** in Spanje gevonden) dateert uit 450 voor Christus heeft een prachtige natuurlijke uitdrukking, waardoor we voor het eerst in Europa een gedetailleerd natuurlijk portret zien. Tijdens het stenen tijdperk werden alleen gestileerde figuren gemaakt waarin het gezicht moeilijk te herkennen is (zelfs bij de Venus van Brassempouy weten we niet of het een portret is); uit de bronstijd werden ook geen echte portretten gevonden buiten de dodenmaskers om. Deze dame van Elche is daarom uniek om aan te geven dat ook de **portretkunst** of de realistische manier van het **beeldhouwen** in de ijzertijd is begonnen. We zien met de Dame van Elche ook in Spanje de invloed van de Griekse kunst opkomen, door de natuurgetrouwe manier van afbeelden. Het lijkt wel op een portret uit de late Middeleeuwen maar is toch zo’n 1800 jaar ouder.

IJzertijd - Dame van Elche - La Tène - 450 v. Chr. - Nationaal Archeologisch Museum - Madrid

IJzertijd - Dame van Elche - La Tène - 450 v. Chr. - op het één peseta bankbiljet uit 1948

De stad Elche probeert al jaren het echte beeld uit Madrid terug te krijgen. Na de toevallige vondst van het beeld in 1897 werd het door een Fransman gekocht en in het Louvre geplaatst. De nazi's gaven het in 1941 terug aan Spanje en het ging naar het Prado in Madrid. Daarna verhuisde onze dame van het Prado naar het Archeologisch Museum, maar het bleef in Madrid. Omdat er verder niet zoveel in Elche te doen is, blijft het gemeentehuis proberen het beeld terug te krijgen.

Begrafeniswagen

Eén van de bekendste voorwerpen uit de ijzertijd is de zogenaamde **cultuswagen van Strettweg** uit de Hallstatt periode. Ook dit is een soort kar op wielen (denk bijvoorbeeld aan de Zonnewagen uit Trundholm uit de bronstijd), waarbij een pot gedragen wordt door een groter gestileerd figuur dat omringd is door diverse kleinere figuren in wapenuitrusting, een hert en paarden. Het geheel is zo’n 50 cm hoog, is van brons en dateert uit 700 voor Christus. Als je dit voorwerp voor het eerst ziet, doet het je denken aan een soort **oldtimer** met de grote wielen. Het is een mooi voorbeeld van de kennis van metaalbewerking in de ijzertijd en is te zien in het Landesmuseum in **Graz** in Oostenrijk.

IJzertijd - Cultuswagen van Strettweg - 700 v. Chr. - Hallstatt - Stiermarkisches Landesmuseum - Graz - Oostenrijk

Hoge functionarissen uit de Hallstatt periode werden vaak met twee- of vierwielige wagens begraven. En, typerend voor Hallstatt, is dit weer een grafvondst.

Zo begonnen we onze les over de prehistorie met de Venus van Willendorf in Oostenrijk en eindigen we ook in Oostenrijk met de Strettweg cultuswagen. We zijn in het Middellandse zeegebied geweest (Turkije, Griekenland, Kreta), in Nederland (hunebedden), in Frankrijk, Spanje en in Denemarken. Met de les over de prehistorie is er een basis gelegd voor de latere kunstgeschiedenis. We kennen geen kunstenaars bij naam uit de prehistorie, omdat er nog geen schrift was en de kunstenaars hun werken dus niet signeerden. We zullen zien dat dit in het oude Griekenland gaat veranderen. Maar eerst staan we in de tweede les stil bij het oude Egypte.

Doe de test

Als je wilt, kun je hieronder controleren of je wat hebt opgestoken door de tien testvragen te beantwoorden.

1. De Venus van Willendorf dateert uit
 - (A) Het Mesolithicum
 - (B) Het Neolithicum
 - (C) De Bronstijd
 - (D) Het Paleolithicum
2. De hunebedden in Drenthe zijn gemaakt in
 - (A) De IJzertijd
 - (B) De Bronstijd
 - (C) Het Neolithicum
 - (D) Het Paleolithicum
3. Een megaron is

- (A) Een kamer in de grotten van Lascaux
 - (B) Een grafkamer in Mycene
 - (C) Een kamer in het paleis van koning Minos op Kreta
 - (D) Een soort cultuswagen uit de IJzertijd
4. Een bodemvondst in Nederland die dateert uit 600 voor Christus komt uit
- (A) De La Tène periode van de IJzertijd
 - (B) De Bronstijd
 - (C) Het Neolithicum
 - (D) De Hallstatt periode uit de IJzertijd
5. Een grafkamer uit Mycene heeft de vorm van
- (A) Een piramide
 - (B) Een bijenkorf
 - (C) Een kuil in de grond
 - (D) Een hunebed
6. De Minoïsche kunst kenmerkt zich door
- (A) Motieven uit de natuur
 - (B) Keltische lijnpatronen
 - (C) Vrouwenbeeldjes
 - (D) Rotsschilderingen
7. Een typisch Cycladenbeeldje heeft de vorm van
- (A) Een gestileerde slanke vrouw met een driehoekig gezicht en de armen voor de buik
 - (B) Een gezette vrouw met voluptueuze rondingen
 - (C) Een klein ijzeren mannetje
 - (D) Een fantasiedier zoals een draak
8. Welke beroemde grot- of muurschildering stamt niet uit het Paleolithicum
- (A) Lascaux
 - (B) Altamira
 - (C) Knossos
 - (D) Chauvet
9. De Leeuwenpoort is bekend uit
- (A) Troje
 - (B) Chauvet
 - (C) Knossos
 - (D) Mycene
10. Eén van de oudste bekende prehistorische steden met zo'n 10.000 inwoners was
- (A) Rome in Italië
 - (B) Skara Brae in Schotland
 - (C) Hallstatt in Zwitserland
 - (D) Catalhöyük in Turkije

Antwoorden: 1-D; 2-C; 3-C; 4-D; 5-B; 6-A; 7-A; 8-C; 9-D; 10-D